

PRAVNA DRŽAVA I KULTURNE NORME
ANTROPOLOŠKA INTERPRETACIJA POLITIČKIH FENOMENA U
SREDOZEMNIM DRUŠTVIMA

Christian Giordano
Université de Fribourg
Švicarska

UDK 32:39
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 21.V.1996.

Autor analizira sredozemna društva s aspekta političke antropologije i razmatra relevantnost antropološkog pristupa političkim pojavama.

UVODNA BILJEŠKA

Kad su se na početku devedestih u Italiji, Španjolskoj i Grčkoj rasplamsale rasprave o "pitanjima morala" u javnome životu, nakon čega su uslijedile sudske akcije i pučke manifestacije protiv mafije, neki stručnjaci, poput američkoga politologa Lutwaka, zaključili su (a možda to bijahu tek njihove iluzije), da su pripadnici sredozemnih društava postali, ili su na pragu da postanu "građanima", i da će tako napokon prestati živjeti kao "podložnici". U tom se trenutku činilo da tematika kojom se bavi ovaj članak pomalo gubi značenje u sadašnjosti, odnosno da postaje fenomenom koji pripada povijesti. Međutim, trenutna eklipsa skandala vezanih uz pojave korupcije, poticanje oprosta i razumijevanja, povratak na vlast političara o kojima se "šuškalo" ili ih se čak optuživalo (Papandreu u Grčkoj, De Mita u Italiji), te sudaca koji su u početku djelovali više kao izvršitelji pravde nego li suci, podsjećajući donekle na postupke socijalnoga banditizma predmodernoga

razdoblja - sve je to obnovilo aktualnost ovdje iznesenih pretpostavki. Procijep između Države i društva, to jest sukob između legalnosti prava i kulturom prihvaćene legitimnosti, nastao tijekom posve određenoga povijesnog iskustva, ostaje, dakle, bitnom sastavnicom javnoga života sredozemnih društava.

1. ZNAČENJE ANTROPOLOŠKOGA PRISTUPA PROUČAVANJU POLITIČKIH FENOMENA

Proučavanje, a osobito empirijsko istraživanje političkih fenomena dosad je zauzimalo tek drugorazredan položaj u kulturnoj antropologiji. No u novije se vrijeme stanje donekle promijenilo. Oslanjajući se na jednu američku studiju, G. Balandier je uspio pokazati postojan porast objavljenih rasprava s tematikom političke antropologije u anglosaksonske svijetu. "Klasične" teme kulturne antropologije poput srodstva, magije, religije, rituala i sl. još uvijek prevladavaju (Balandier, 1985). Ipak, moglo bi se dokazati, kako je to dojmljivo naglasio M. Godelier, da i ti ključni aspekti kulturne antropologije imaju političke implikacije. Jedva je moguće odricati da, primjerice, srodničke veze u plemenskim društvima uključuju političke transakcije (Godelier, 1984). Potrebno je, međutim, primijetiti da se ta politička dimenzija prvobitno ne-političkih aspekata tek vrlo rijetko kada eksplicitno iskazuje.

I njemačka je etnologija, također, prečesto ispuštala iz vida političku sastavnicu društva. Ipak, ovdje treba spomenuti neke važne iznimke. Studije o podrijetlu države u neeuropskim kulturama Richarda Thurnwalda i W. E. Muehlmana jedan su primjer (Thurnwald, 1935; Muehlmann, 1964 i 1964a). Ostali pozitivni izuzeci su suvremene rasprave Gerda Spittlera i Georga Elwerta o odnosu seljaka i države u afričkim društvima (Spittler, 1978).

Politička antropologija obuhvaća, dakle, tek određeno manje područje kulturne antropologije. To, međutim, ne znači da je uloga takvoga istraživanja s teorijskog stajališta rubna. Naprotiv, zamjetan je bitan doprinos političko-antropoloških studija promjeni pojedinih važnih paradigmi naše discipline. U tom kontekstu spomenut ću tek nekoliko primjera, ne namjeravajući sve obuhvatiti.

Zbog poredbene perspektive kolektivni rad pod naslovom *African Political Systems* (Afrički politički sustavi) što su ga uredili E. E. Evans-Pritchard i M. Fortes ubraja se u klasike antropološke literature (Evans-Pritchard i Fortes, 1940). Gluckmanov prilog o političkoj strukturi društva Zulua bijaše doista pionirskim pothvatom, upravo zato što je taj autor, kasnije osnivač Manchesterske škole, uključio problem društveno-kulturnih sukoba u teorijski okvir - utemeljen na fikciji skladne suradnje društvenih institucija radi očuvanja "društvene cjeline". Objavljen davne 1940. godine taj rad nesumnjivo je pionirsko djelo koje ozbiljno nastoji relativizirati neke temeljne, u ono vrijeme prevladavajuće funkcionalističke zamisli

(Gluckman, 1940). Isto vrijedi i za Leachovu knjigu *Political Systems in Highland Burma* (Politički sustavi na burmanskoj visoravni) u kojoj se na originalan način prepliću funkcionalizam i strukturalizam kao i na Baileyovo djelo *Stratagems and Spoils* (Varke i prijevare) u kojem je autor izgradio interakcijski pristup antropološke analize političkih fenomena (Leach, 1954; Bailey, 1970).

U jednu riječ, čini se da su same političko-antropološke studije bitno pridonijele znanstveno-teorijskoj reviziji britanskoga funkcionalizma.

Nakon ovih uvodnih primjedaba postaviti će pitanje o značenju političkih fenomena u antropološkom istraživanju sredozemnih društava. Metodološka relevantnost ključnoga političko-antropološkog aspekta i u ovom se slučaju jasno potvrđuje.

Prva antropološka istraživanja u području Sredozemlja zasnivala su se na iskušanoj strategiji monografije sela. Istraženo selo prikazivalo se kao autonomna, zapravo gotovo izolirana i samodovoljna zajednica.

Dodajmo i to da su se u istraživanju sredozemnih krajeva, osobito ruralnih područja europskoga jugoistoka upotrebljavale metodološke premise i empirijski instrumenti, primjenjivani u proučavanju pretežno plemenski organiziranih kolonijalnih društava. Takav prijenos metodologije najčešće se ostvaruje kao puki proces zbrajanja - stoga sadrži veliku opasnost koja još uvijek nije uklonjena. Po mišljenju J. Boissevaina posljedica takva pristupa moglo bi biti iskrivljeno, "tribalizirano" shvaćanje mediteranskih društvenih zajednica (Boissevain, 1975).

Antropološko istraživanje političkih fenomena, i to mnogostrukih formalnih i neformalnih odnosa među ljudima i institucijama male zajednice na jednoj strani i predstavnika države, vlade i birokracije na drugoj, vrlo je jasno pokazalo razoran učinak spomenute "tribalizacije". Činjenica da su sredozemna društva više stoljeća bila vezana uz djelomično vrlo krute državne strukture potakla je preispitivanje (premda zasad još uvijek odviše oprezno) monografskoga načela. Novi trend, koji nastoji vidjeti više i dalje od seoske zajednice - a to je zapravo moto znamenitih stručnjaka za sredozemno područje poput J. Boissevaina - dokumentirano iznosi kritiku ahistoričnog, katkad čak antihistoričnoga karaktera monografskih istraživanja što malu zajednicu promatraju kao statičan, nepromjenljiv entitet (Boissevain, 1975). Stoga je historizacija kulturnoantropološkoga obzora, vrlo važna pri proučavanju sredozemnih društava, bitno ubrzana zahvaljujući empirijskom istraživanju političkih fenomena.

Antropolog iz sjeverne ili srednje Europe, koji uz pomoć empirijskih podataka odluči analizirati političku kulturu sredozemnih društava, u prvi će tren biti zgranut.

Sama se sredozemna društva, kad je riječ o politici, barem na dva načina prikazuju kao "izvrnuti svjetovi". S jedne strane ona predstavljaju naličje tradicionalnog antropologovog predmeta istraživanja, tj. plemenskoga društva. A s

druge strane ona sadrže inverziju vrednota, propisa i institucija što ih je istraživač internalizirao kao pripadnik svojega društva (Giordano, 1986:43).

O tome kako izgleda taj "izvrnuti svijet" bit će riječi u narednom odjeljku. Naglasak je na "političkoj filozofiji" društvenih činitelja.

2. POLITIKA KAO INSTRUMENT PARTIKULARISTIČKIH INTERESA

U kolektivnoj svijesti pripadnika sredozemnih kultura (Italija, Španjolska, Grčka, Portugal, Turska i Maghreb) duboko je ukorijenjeno uvjerenje o podjeli društva na dvije hijerarhijski organizirane skupine, tj. na one koji vladaju i one kojima se vlada. Ta dihotomična predodžba postojećega društvenog reda povezana je sa specifičnim odnosom prema politici.

"Politika je uvijek loša", kaže sardinijska poslovice iz katalanske enklave u Algheru (Marti i Perez, 1986:266). Na Siciliji puk iskazuje još prizemniji pristup: politika je po njemu pretežno "prljav posao" a ne etička djelatnost zasnovana na uzajamnoj savjesti i odgovornosti u javnom životu. Vladanje uspoređuju sa smrtnim grijehom ili s procesom truljenja - kao što to često pokazuje talijanski književnik L. Sciascia (Sciascia, 1976:54 i dalje).

Motiv o korupcijskom učinku politike nipošto nije karakterističan samo za južnu Italiju (Mezzogiorno). Isti se stav zapaža i u Španjolskoj i u Grčkoj.

No on nema ništa zajedničko s maštom književnika poput N. Kazantzakisa ili s krivotvorećim pretjerivanjem esejista poput J. Ortege y Gasset (Kazantzakis, 1986:116; Ortega y Gasset, 1972:79). Nasuprot njima, drugi iskazi i opisi lijepe književnosti pokazuju iznenađujuću podudarnost s građom skupljenom empirijskim društvenim istraživanjima. A. Blok, koji je analizirao ponašanje mafije u jednoj zajednici središnje Sicilije, navodi izjavu nekog kazivača: "Prije smo imali mafiju sad imamo politiku" (Blok, 1974:216). U skladu s takvim stavom političar - *il politico*, sinonim je nepoštenoga karijerista, politikanta - *il politicante* - koji se bogati na račun općega dobra. I Boissevain je to zapazio na Siciliji (Boissevain, 1966:218).

Vuidaskisovo empirijsko istraživanje u Grčkoj i Gilmoreovo u južnoj Španjolskoj također potvrđuju Boissevainove nalaze (Vuidaskis, 1977:198; Gilmore, 1980).

Tek iznimno političari bivaju kritizirani zbog nedovoljno transparentnih strategija. U mediteranskim društvima uzima se zdravo za gotovo činjenica da vladavci, tj. moćnici uglavnom postupaju na neki određen način i da zapravo moraju tako postupati. Na Siciliji "prevariti državu nikad nije bio zločin" rekao mi je u razgovoru talijanski antropolog Buttita.

Tijekom istraživanja sicilijanske društvene strukture, pitao sam ljude o djelatnosti "politikanta" kao voditelja lokalnih kooperativa pa sam umjesto odgovora često slušao poslovice: "Tko med miješa mora ga i lizati". Dobar

"politikant", koji zahvaljujući svom utjecaju organizira i jamči ne samo napredak kooperative nego i "usluge" pojedinim njezinim članovima, zadržava (čak ima pravo zadržati) dio za sebe. Članovima zajednice posve je jasno da je uspješan "vođa" kooperative ujedno i *mangiatore* (jelac). Doista, one političare koji ne prihvaćaju ponašanje "karijerista", "prevaranta", "varalica" i "profitera" u većini slučajeva ne uzimaju ozbiljno. Smatraju ili da su *fessi* (tj. glupavi) ili pomalo sumnjivi; ljudi naime pretpostavljaju da su se oni vjerojatno namirili nekom istančanijom strategijom. To bijaše križem mnogih reformatora na području Sredozemlja. Upravo zbog njihova zalaganja za pošten postupak ljudi su im iskazivali nepovjerenje (Giordano i Hettlage, 1979).

Kolektivnu predodžbu o politici i političarima nije moguće odvojiti od pojmova javnoga i privatnoga života. U sredozemnim društvima javno i privatno u životu nikad ne tvore neki skladan "univerzum", tj. "dva atoma jedne molekule", kako bi to rekao Sennett. Kolektivne predodžbe pripadnika mediteranskih društava i u prošlosti i sada označene su snažnom polarizacijom tih dvaju područja, premda dosad nitko nije stavio u pitanje ono privatno. Javno područje života, koje uglavnom predstavlja država, obično smatraju stranim tijelom.

Glavne stupove privatne sfere, tj. obitelj, rodnike i kumove u sredozemnim društvima drže jedinim institucijama što jamče oslonac i sigurnost. Stoga je antropolog Tullio-Altan (1986:11) u pravu kad misleći na Italiju govori o "Albertijevom moralu" (*morale albertiana*). Leon Battista Alberti, glasoviti renesansni humanist i graditelj iz Toscanne u svojoj knjizi *De Familia* istraživao je nadmoć privatnosti, utjelovljene u obiteljskoj organizaciji društva nad javnim sektorom. Poput većine stanovnika sredozemnih regija taj Machiavelli sredozemnih partikularističkih interesa vjeruje da se javni sektor smije iskorištavati u "privatne" svrhe. Politika je stoga, u skladu s "Albertijevim moralom", najučinkovitije oruđe i u isto vrijeme "prljava" strategija za postizanje partikularističkoga, ali legitimnog interesa male obiteljske skupine. Jedna od temeljenih zamisli zapadnog kulturnog naslijeđa, tj. ideja o zajedničkom dobru u interesu sviju još se nije potvrdila u sredozemnim kulturama.

Društvo kao "zamišljeni i ostvareni red" nije stoga ni "civitas", ni "polis", ni "communitas". Zapravo, ono je neki uopćeni sustav pokroviteljstva zasnovan na odnosu pokrovitelja (patrona) i klijenta. U njemu se razmjenjuju vertikalne, asimetrične i personalizirane usluge i protuusluge.

"Bez pomoći svetaca nećeš u raj", kaže stara sicilijanska poslovice (Boissevain, 1966a:30). Odnos između pokrovitelja i klijenta u javnome životu sredozemnih društava posve je nenadomjestiv. Svaki se pripadnik društva uključuje u igranje neke uloge radi uspostave i održavanja takvoga odnosa između vladalaca i podanika. Stoga je Amalia Signorelli sasvim u pravu kad govori o sveobuhvatnoj klijenteli (*clientela omnipervasiva*) na Calabriji, tj. o sustavu pokroviteljstva koji se uvlači u svaku javnu strukturu (Signorelli, 1983:73 i dalje). Ta se iskustva uglavnom

podudaraju s mojom građom o kooperativama kao instrumentu razvoja na Siciliji. Teorijski, kooperative povezuje odnos među "jednakima", pa bi se moglo govoriti o pretežno "horizontalnoj solidarnosti" članova udruge. Međutim, nasuprot tim teorijskim principima, moje je empirijsko istraživanje uspjelo pokazati da su sicilijanske kooperative - gdje god se sustav pokroviteljstva uspio "uvući" - obično organizirane prema nekoj "vertikalnoj" strukturi. Štoviše, članovi kooperativa i klijenti ne pokazuju da bi tu "vertikalnu" organizaciju eventualno mogli smatrati "nenormalnom" ili "patološkom". Oni uvijek prihvaćaju "vođu" kao nositelja posebnih ovlasti i moći. Mogu mu se obratiti kad god im je pomoć potrebna, ali su dužni učiniti mu uslugu čim je zatraži (Giordano i Hettlage, 1979:185).

U jednu riječ, sustav pokroviteljstva, tj. odnos patrona i klijenta pogoduje personalizaciji formalnih upravnih ustanova i vlasti, iako bi one po definiciji morale biti "objektivne". Trend sve veće personalizacije navodi javne dužnosnike, ovlaštene za provođenje političkih i birokratskih mehanizama sankcija, koji su i sami upleteni u mrežu odnosa pokrovitelja i klijenata - da se koriste zakonodavnim, izvršnim i sudskim resursima "institucionalizirane države". Ti resursi ne stoje im na raspolaganju zato da bi ostvarili neko apstraktno zajedničko dobro i ne posjeduju neku "vrijednost po sebi", nego služe partikularističkim interesima njihove klijentele. S toga stajališta odnosi između patrona i klijenta možda su najprikladniji splet instrumenata za ostvarenje načela "Albertijeva morala".

3. NEGATIVAN STAV SREDOZEMNIH DRUŠTAVA PREMA DRŽAVI

Načela "Albertijeva morala" usko su povezana sa specifičnom "filozofijom države". Ta je filozofija stvarna jezgra ukupne mediteranske "političke filozofije".

Polazim od pretpostavke da je antropologija poredbena disciplina i da znanstvenik koji se bavi empirijskim istraživanjem uvijek uspoređuje tuđu kulturu s vlastitom. Antropolog iz sjeverne ili srednje Europe, koji je hoćeš-nećeš zadojen prosvjetiteljskim tradicijama, zapazit će da se način razmišljanja u sredozemnim društvima ne poklapa s teorijskim pretpostavkama jednoga Montesquieua.

Zapravo, istraživač koji analizira predodžbe pripadnika sredozemnih kultura - navedimo tek jedan primjer - otkrit će da one sadrže politički pesimizam Paretova prethodnika, sociologa Gaetana Moske (Gaetano Mosca), koji je i sam bio sa Sicilije. To osebujno poimanje države jedva da prihvaća Montesquieuovu shemu o podjeli vlasti. Po shvaćanju pripadnika sredozemnih društava tri grane vlasti (izvršna, zakonodavna i pravna) nisu odvojene institucije koje će, zahvaljujući međusobnom nadzoru, spriječiti zloupotrebu moći i u isto vrijeme očuvati zajedničko dobro i građanska prava. Lokalne vlasti, vlada, parlament, sudovi i cijela država jednostavno jesu "moć" - *il potere* - čija je glavna značajka "biti slab prema jakima i jak prema slabima".

U skladu s time u sredozemnim društvima drže da su izvršna, zakonodavna i sudska vlast vrlo potkupljive te da je podjela vlasti puka izmišljotina "vladajuće klase". To je predznanstvena razina oblikovanja Moskine teorije o "političkoj klasi". Javne institucije stoga nisu oruđe u službi građana, nego je građanin žrtva državne vlasti. Grafiti, književni izvori i intervjui što sam ih o tome vodio potvrđuju to gledište.

Kao što smo vidjeli, u sredozemnim društvima vlada duboko nepovjerenje u javne ustanove. Takav protiv-državni stav ne valja pripisati tek nekoj neodređenoj, gotovo iracionalnoj nesklonosti, jer u stvarnosti te ustanove utjelovljuju diferencirani sustav negativnih simbola i negativnih uloga.

a. Nesklonost prema lokalnim vlastima

Povijesni dokumenti, književni i etnografski izvori kao i iskustva antropologa i etnologa podjednako ističu vrlo nizak ugled lokalnih predstavnika vlasti i mjesnih javnih službenika. Nesklonost državi u sredozemnim društvima ponajprije pretpostavlja odbojnost spram lokalnih vlasti. Primjerice, u Andaluziji gradsku vijećnicu drže "leglom korupcije" (Berger, Hessler i Kavemann, 1978:209). Sličan se stav primjećuje na Siciliji gdje drže da je mnogo časnije biti psom neke glupe osobe nego li imati položaj gradskoga vijećnika (Pitrè, 1978:79).

Gledano iz povijesne perspektive ta je vrlo duboka nesklonost prema mjesnoj upravi dosegla vrhunac u cikličkim pobunama što su minulih stoljeća označavale politički život sredozemnih društava. Upad u gradsku vijećnicu jednako kao i simbolički nabijeno spaljivanje njezinoga namještaja i dokumenata, nesumnjivo slijedi model akcije pobunjeničkih skupina. Uostalom, to je jasno došlo do izražaja prilikom zauzimanja gradske vijećnice u Napulju godine 1988.

Policajci su najomraženija kategorija javnih službenika na lokalnoj razini. *Guardia Civil* u Španjolskoj i *Carabinieri* u južnoj Italiji živeći su simboli države i vlade. Drže ih predstavnicima udaljenoga i stranoga mehanizma ugnjetavanja.

Osjećaji prijezira, nepovjerenja i dubokoga gnušanja potiču na segregaciju i izolaciju policije. Nesklonost prema mjesnim vlastima stoga uključuje njihovu marginalizaciju od strane stanovništva. Državne istrage, policijska izvješća kao i antropološke studije (v. Gower-Chapman na Siciliji, 1971:232) potvrđuju takvo stanje stvari. U tom smislu najdojmljiviji su dokument zapažanja iz dnevnika što ga je vodio Carlo Alberto Dalla Chiesa, nekadašnji general žandarmerije i prefekt za borbu protiv mafije neposredno prije nego li je ubijen godine 1982., podjednako kao i komentari Rocca Chinnicija koji je vodio tu istragu. Obojica govore o "usamljenosti javnoga službenika" koja je po njihovu mišljenju "dokaz dubokoga nepovjerenja u državnu vlast" (La Repubblica, 1.10.1983.).

b. Nepravednost Pravde

Sudski sustav drugi je temeljni negativan simbol u očima sredozemnih "neprijatelja države". U većini sredozemnih društava povjerenje građana u sudstvo izvanredno je nestalno. Kad je riječ o Turskoj, W. Schiffauer je s pravom zapazio kako je prostorna udaljenost sudova dovoljan razlog da ljudi jedva prihvaćaju te pravne institucije (Schiffauer, 1983:69).

Premda načelo predstavljanja države uz pomoć kvalificiranih javnih službenika, kao jedino jamstvo korektnog izvršavanja pravde, odavna nije neka novost (kao što je to bilo u vrijeme Turiellova istraživanja talijanskoga Juga (*Mezzogiorno*) provedenoga između 1876. i 1882.) u sredozemnim društvima, to načelo jedva da je prihvaćeno, a možda uopće i nije prihvatljivo (Turiello, 1980:180).

"Sudstvo je mreža u koju je uhvaćena većina stanovništva. Ipak, ta je mreža puna rupa za prvorazredne razbojнике". To je Lorenzu Barberi izjavio seljak iz doline Belice čija je imovina bila oštećena potresom (Barbera, 1980:107).

Čini se da je taj negativni stav vrlo duboko ukorijenjen. Može se zamijetiti i kod radnika iz južne Europe i sjeverne Afrike koji imaju teškoća u odnosima sa sudskim sustavom u zemljama imigracije. Kao sudski vještak u Njemačkoj iskusio sam da se strani radnici često služe istančanom taktikom odugovlačenja i odbijanja, koja iritira i nerijetko zbunjuje čak i njihove odvjetnike (Giordano, 1992).

Duboko nepovjerenje, odbijanje i nesklonost javnoj pravdi u sredozemnim je društvima često posljedica uvjerenja da je svaka javna pravna osuda sama po sebi nepravedna. Pripadnici sredozemnih društava vjeruju, stoga, da uvijek postoji neki procijep između principa pravde, koji svima daje jednaka prava, i same sudske prakse. Javna pravda, u smislu pravne fikcije, pokazuje se kao iracionalna đavolska sila koju je moguće neutralizirati makar i uz pomoć magijskih praksi. Pravnici iz Sardinije izvješćuju kako neki tamošnji prvaci uz odvjetnika obrane traže prisutnost vrača, očekujući da će okultni postupci utjecati na suce (Pinna, 1974:21 i dalje). Takva reakcija optuženoga vrlo je emblematična krajnja mogućnost: s jedne strane pribjegavanje magiji može biti shvaćeno kao odbijanje sudske postupaka, a s druge ono je tipična strategija ljudi koji su izgubili nadu i koji se žele zaštititi od "bezgranične moći Negativnoga" kako bi to rekao De Martino. Javno je sudstvo u ovom slučaju predstavnik Negativnog (De Martino, 1972:66). Nepovjerenje u javno sudstvo povezano je s niskim statusom javnih službenika koji su dužni provoditi zakon. Zato, primjerice na Siciliji, svi javni službenici, bili oni sudski podvornici ili sami suci nose stigmu okrutnih pasa (*cani cuorsi*, v. Sciascia, 1984:34).

c. Uprava i vlada kao "kleptokracija"

Treća skupina negativnih simbola i uloga odnosi se na vladu i upravna tijela središnje vlasti. Na cijelom Sredozemlju, od Maroka do Turske i od Portugala do Grčke stav prema tim javnim ustanovama, najblaže rečeno, obojen je skepsom.

Pretpostavka da ne postoji nešto što bi se moglo nazvati poštenom vladom vrlo je stara. Ironično je takvu vlast ocrtao još Sancho Panza, idealni tip pripadnika niže klase u Sredozemlju iz Cervantesova remek-djela *Slavni vitez Don Quijote od Manche*. Taj povijesno duboko ukorijenjen loš glas čini se da je u devetnaestom stoljeću u mnogim sredozemnim društvima, posebice onim na europskom Jugu, osobito osnažen. Pripomoglo mu je uvođenje obvezne vojne službe i neke novotarije u provedbi državne fiskalne politike. Stoga, po mišljenju ruralnih nižih klasa, osnovna djelatnost vlade i birokracije jest opskrbiti sebe i svoju djecu primanjima i štednim ulozima ne poštujući nikakve skrupule.

U tom kontekstu treba imati na umu da je hajdučija (banditizam), kao protudržavna strategija otpora, što jasno pokazuje primjer talijanskog Juga, pretežno običavala novačiti članove među vojnim dezerterima i seljacima (*contadini*) koje je uništio novi porezni sustav. Danas je kontinuitet tih protuvladinih i antibirokratskih lajtmotiva u sredozemnim društvima zadan poreznom politikom središnje vlasti. Javni porezni sustav, koji se snažno osjeća na svim razinama, tek je puko oruđe bogaćenja parazitskih javnih službenika. Upravo zbog toga mediteranski neprijatelji države gledaju na vladu i upravu kao na "pijavice" i smatraju ih "kleptokracijom". Postoji čitav niz pjesama, balada, šala i paskvila o tome, čak i među talijanskim ekonomskim iseljeništvom.

Stav o vladi i upravi kao kleptokraciji nije, međutim, značajka kolektivnih predodžbi samo nižih klasa. Emblematičan je negativni stav prema vladi i birokraciji među mnogim "meridionalistima", tj. stručnjacima za talijanski Jug kao što su Dorso, Nitti i dr. (Dorso, 1972:12). Kako bi rekao Redfield, taj lajtmotiv podjednako prožimlje i malu i veliku tradiciju.

U vezi s tom temom sažet ću nalaze istraživanja o odnosu građana prema državi, provedenoga u projektu koji sam vodio u Institutu za kulturnu antropologiju iz Frankfurta. "Profil polariteta" ispitan u pet zajednica vrlo jasno pokazuje da te predodžbe žive sve do današnjih dana. Evo nekih rezultata: velika većina ispitanih misli da je središnja upravna vlast u Rimu "daleka" (81%), "nepravedna" (81%), "slaba" (72%), "sebična" (71%) i "strana" (62%).

Kad je riječ o pokrajinskoj vladi u Palermu, koju drže priprepkom središnje vlasti, dobiveni su slični rezultati. Većina ispitanika misli da je ta vlast "nedjelotvorna" (75%), "korumpirana" (74%), "statična" (71%), "nepouzdana" (70%) i "lijena" (65%) (Hof, 1986:358 i dalje).

4. SUPROTNOST I AMBIVALENCIJA LEGALNOSTI I LEGITIMNOSTI

Analiza glavnih javnih ustanova, koje javno mnijenje smatra živućim negativnim simbolima, pokazuje da se ljudske zajednice u sredozemnim društvima pretežno ne identificiraju s državom.

Spomenuto istraživanje frankfurtskoga Instituta za kulturnu antropologiju potvrđuje tu neidentifikaciju, jer je, čak i u tom ispitivanju, velika većina ispitanika izjavljivala da je talijanska država "spora" (86%), "bolesna" (80%) i "skupa" (75%). Nadalje, 60 posto ispitanika vjeruje da je država "neučinkovita", "korumpirana", "nepravedna", "sebična", "daleka" i "slaba". Sve to potkrepljuje dojam o postojanju "krize legitimnosti" u sredozemnim društvima. Sociolozi i političari govore o *crisi italiana*, tj. o talijanskoj krizi.

"Kriza legitimnosti" u sredozemnim društvima u biti nije neki moderan problem. To je zapravo posljedica dubokoga i dugotrajnoga procijepa među državom i društvom. Stoga pojam "kriza" navodi na pogrešan zaključak, jer pretpostavlja neko "abnormalno", relativno kratko i prijelazno stanje. Suprotno tome, problem legitimnosti države i njezine vlasti u sredozemnim je društvima trajan. "Ukidanje legitimnosti" koje bi izazvalo tu krizu nije se nikad dogodilo, jer nikad nije postojalo neko prethodno stanje legitimnosti.

Procijep među državom i društvom stoga pretpostavlja postojanje dvaju suprotnih, ali hijerarhijski sređenih spletova pravila i ustanova. U sredozemnim društvima koegzistencija državnoga pravnog sustava i specifičnoga domaćeg kulturnog procesa funkcionira međuzavisno. Društveni su činitelji navikli preispitivati pravne institucije. Procijep među državom i društvom moguće je, stoga, odrediti kao suprotstavljanje legalnosti i legitimnosti. Pokušajmo, dakle, prikazati taj fenomen ovim dijagramom:

Državna pravila (zakoni) i ustanove	Kulturne norme i sustav akcije
LEGALNO NE-LEGITIMNO	djelomično ILEGALNO LEGITIMNO

Objasnit ću to nešto potanje. Društveni akteri nisu razvili osjećaj zajedništva s aparatom državnoga pritiska. Zbog toga institucionalizirana teritorijalna država nije u stanju provoditi pravni sustav koji bi ona morala zastupati. Monopol "fizičkih sankcija", kako bi to rekao Max Weber, koji pripada modernoj državi trajno je podvrgnut preispitivanju od strane specifičnih modela inherentnih datoj kulturi. Pravila, regule i zakoni sustavno bivaju ignorirani, jer, iako su legalni, oni nisu legitimni. Primjerice: ubojstvo vlastite žene prema pravilima sredozemnoga kodeksa

časti je nezakonito, no u isto vrijeme ono je legitimno; zahtjev države da raspiše poreze je legalan ali nije legitiman.

Nasuprot zapadnoafričkome društvu koje je istraživao Spittler (1978), model legitimnosti, političku formulu (*formola politica*) u Moskinu duhu, doista ćemo naći u sredozemnim kulturama. Nadalje, čvrsto vjerovanje u trajno postojanje "zloupotrebe vlasti" izaziva brojne snažne proteste i otpore. Pojave poput endemskih pobuna i silno širenje hajdučije tek su pojedinačni primjeri toga nemirnoga stanja.

Pa ipak, bilo bi odviše jednostrano spominjati tek obrazac javnoga protesta i otpora. U proteklih nekoliko godina sredozemna su društva proživjela snažan proces društvene transformacije i modernizacije. Staro plemstvo lišeno je moći. Klasični oblici agrarnih pobuna i odmetništva gotovo posve pripadaju prošlosti. Ipak, odnos građanina i države nije se popravio, usprkos trendu porasta racionalizacije u Weberovu smislu.

Kao posljedica toga iznikle su "nedramatske strategije", ponajprije mnogostruki odnosi klijenata i pokrovitelja zasnovani na "mekim" procesima ciljanim ograničavanju vlasti legalnih, premda ilegitimnih javnih struktura. Uz pomoć tih "nedramatskih" strategija oporba legalnosti i legitimnosti postaje ambivalentnom. Naime, društveni akteri s jedne strane drže javne ustanove i splet pravnih pravila i regula nelegitimnima, a s druge strane koriste se državnom vlašću radi ostvarivanja vlastitih osobnih interesa. Vanjski bi promatrač tu situaciju možda mogao usporediti sa sustavom "dvostrukoga morala", jer se legalnost vlasti priznaje samo onda kad pomaže legitimiranju normi ponašanja. Naše istraživanje na Siciliji pokazalo je da i dalje postoji "reservatio mentalis" iako se državni aparat smatra "korisnim", "velikodušnim" i "važnim" (Hof, 1986:360 i dalje). Činjenica da se pojedinci koriste regionalnim razvojnim i socijalnim programima te instrumentalizacija pokajnika (*il pentito*) u procesima mafiji počiva na tom "dvostrukom moralu". Karakteristična farsičnost velesuđenja mafiji u južnoj Italiji također zorno predočuje kako sudski sustav uz pomoć neučinkovite megalomanije pokušava sakriti svoju tradicionalnu nemoć.

5. LEGALNOST, LEGITIMNOST I POVIJESNA SVIJEST SREDOZEMNIH DRUŠTAVA

Antropolog je dužan iznaći neki razuman razlog postojanja takve "političke filozofije" u sredozemnim društvima. U nastavku pokazat ću da te predodžbe i strategije akcije ne podliježu proizvoljnim interpretacijama ljudi koji se njima služe. One su, naime, izvanredno suvisle. Ne mogu se smatrati ni klasificirati kao puki proizvod asocijalnoga ponašanja, amoralnog familijarizma i društveno-kulturne

zaostalosti. Da bismo ih razumjeli, moramo razmotriti tip historijske svijesti što vlada u zemljama Sredozemlja.

Antropolog nije povjesničar. Zboga toga on se ne može ograničiti na povijest činjenica, tj. struktura. On će, međutim, pokušati (kako je to zahtijevao Halbwachs) otkriti dimenzije "kolektivnoga pamćenja". Povijesna se iskustva usvajaju (internaliziraju), promišljaju i prenose. Stoga, s gledišta antropologa povijest je proces koji obuhvaća i sadašnjost, a u krajnjim slučajevima čak neke deformacije ili obrat u razumijevanju minulih zgoda.

Spomenimo ovdje kako je povijest, bolje reći povijest "nalijeganja" ili "superpozicije"¹ svojom "prisutnošću" i "djelotvornošću" (Ricoeur, 1985:314; Schaff, 1976:122 i dalje) utjecala na povijesni mentalitet (*mentalité historique*) sredozemnih društava. Sveobuhvatna povijesna dinamika u obliku premetanja slijeda superponiranih slojeva očito je utjecala na još uvijek važeći svjetonazor o negativnoj povijesnoj sudbini pojedinih društava. Djelotvornost minulih procesa rodila je povijesnu svijest (tj. mentalitet i racionalnost oblikovani superponiranjima) - koja se zasniva na duboko ukorijenjenom vjerovanju da je povijest dramatski slijed osvajanja i poraza.

Država, viđena kao klasičan instrument nalijeganja u tom je kontekstu odigrala bitnu ulogu. Uz pomoć partikularističkoga "Albertijevog morala" i protu-državnog svjetonazora, političke posljedice procesa nalijeganja dobile su napokon realističnu dimenziju. Te predodžbe oslanjaju se na činjenicu da u sredozemnim društvima postoji nesrazmjer "između formalne snage države i njezine činjenične slabosti" (Muehlmann, 1982:56).

Država i njezine ustanove u biti nikad nisu predstavljale interese građana. "Objektivni" zahtjevi za opće dobro gotovo uvijek bijahu, zapravo, zanemarivani. Muehlmann opravdano ističe da nikad nisu uzimane u obzir tipične funkcije javnih

¹ U njemačkom izvorniku svoje knjige "Die Betrogenen der Geschichte" (Prevareni od povijesti) autor potanko objašnjava svoj pristup povijesnom procesu u kojem se iskustva talože i to uvijek tako da ono novije naliježe na staro. Ta teorija varira onu o pastirskim narodima koji su zaposjedali područja poljoprivrednika i nametali im svoju vlast i kulturu, preuzimajući ponešto od porobljenih. Svojedobno su je promovirali etnolozi poput Ratzela te začetnici škole kulturnih krugova Schmidt i Koppers. Evolucionističke teorije države donekle su je prihvaćale.

U modernoj političko-antropološkoj analizi Giordano razlikuje više tipova "nalijeganja" ili "superponiranja". Ono, naime, može ali ne mora biti nasilno (primjeri nametanja vlasti diplomatskim putem) i nije isključivo interetnički proces (ne mora se jedan narod nametnuti drugome, nego i neka skupina može "naleći" na stare vodeće elite). U današnje vrijeme svjedoci smo urbanog i tehnološkog "nalijeganja", a posebice gospodarskoga.

U njemačkom izvorniku Giordano usto upotrebljava pojmove "Überlagerungsmentalität" i "Überlagerungsrationaliät". Bilo mi je teško odabrati neki odgovarajući hrvatski pojam pa sam pribjegla izmjeničnoj upotrebi izraza "nalijeganje" (što bi donekle odgovaralo njemačkom izrazu) i "superponiranje" koji potječe iz latinskoga a ovdje je preuzet iz engleskoga teksta ovoga članka (primj. prevoditeljice).

ustanova (prema različitim teorijama države) poput jamstva širokog opsega sloboda, poštovanja načela zakonitosti i kontrole javne sigurnosti.

U isto vrijeme država je služila i još uvijek služi osobnim interesima političkih klasa (*classi politiche*) koje su ljudi uvijek smatrali "stranima" i "dalekima". Imajući na umu te činjenice, postaje sve jasnije zašto građani ne mogu razviti pozitivan odnos prema javnim ustanovama. Uspostavljanje legitimnosti, što je zadaća državnog aparata prinude, na taj se način izravno suprotstavlja superponiranim iskustvima, usvojenim (internaliziranim) tijekom mnogih stoljeća. Država je pustila s lanca strah i osjećaj opasnosti.

6. SKUPLJANJE ETNOGRAFSKE GRAĐE: PROBLEMI I ŠANSE POLITIČKO-ANTROPOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA U SREDOZEMNIM DRUŠTVIMA

Antropološko istraživanje političkih fenomena neprekidno se suočava sa znatnim problemima operacionalizacije. Teškoće se povećavaju jer istraživači obično skupljaju iskustva u tuđim kulturama.

Budući da antropolog vidi sheme mišljenja i ponašanja pripadnika tuđe kulture kao "izvrnute svjetove", on u istraživanje uključuje vlastiti horizont. A to rađa velikim teškoćama pri metodičkom skupljanju takve građe. Antropolog mora prilagoditi svoje empirijske instrumente istraživačkoj situaciji kako bi ona "subjektima istraživanja" bila što "prirodnijom". Nipošto se ne smije dogoditi obrnuto. Uspješna terenska iskustva u tuđim kulturama, osobito u sredozemnim društvima, pri skupljanju podataka nalažu, stoga, tehničku prilagodljivost. To je moguće postići samo primjenom polazišta što se oslanjaju na različite metodičke pristupe.

Ovdje iznesena građa skupljena je po takvom obrascu. U konkretnim situacijama na terenu su upotrebljavane različite "klasične" tehnike empirijskoga društvenog istraživanja. Djelomično su te tehnike kombinirane, primjerice promatranje sa sudjelovanjem, rasprave u skupinama (group discussions), dubinski intervjui i upiti stručnjacima. Riječ je o kvalitativnim instrumentima, ali to ne znači da želim obezvrijediti valjanost kvantitativnih metoda, koje, kako se to pokazalo u spomenutim profilima polariteta, mogu vrlo korisno poslužiti u istraživanjima sredozemnih društava.

Uspjeh istraživanja uz pomoć profila polariteta u pet sicilijanskih ruralnih gradića moguće je objasniti time što su ispitanici tu vrstu ispitivanja povezivali s igrom sličnom TV kvizu.

Mislim da je provođenje standardiziranoga intervjua donekle problematičnije. Nasuprot razgovorima u obiteljima ili u skupinama, mediterancima je

specifična situacija intervjua nešto strano i neizvjesno. Osim toga, upitnik ih odviše podsjeća na službene formulare u vladinim i upravnim uredima.

Uz klasične instrumente empirijskoga sociološkoga rada, posezanje za etnografskim izvorima vrlo je korisno sredstvo u antropološkom istraživanju političkih fenomena sredozemnih društava. Izreke, poslovice, pjesme i glasine, odražavajući često suprotstavljene predodžbe, iznenađujuće se dobro poklapaju kad je riječ o sljedećim pitanjima: politika, država, vlada, sudstvo i uprava. Stoga nema opasnosti da ta građa postane neki lagodan rudnik informacija i da će izbor građe biti proizvoljan. Očito je, međutim, da te podatke treba provjeriti i dopuniti istraživanjem u arhivima i knjižnicama.

Naposlijetku, želio bih naglasiti empirijsku važnost književnih izvora. Literatura ne smije biti shvaćena samo kao čista fikcija, nego i kao važan izvor razumijevanja. Kao što to kaže Muehlmann, književna djela nude "izvanredno važne uvide za razumijevanje i uobličavanje 'stvarnoga' svijeta" (Muehlmann, 1986:12).

Kad je riječ o sredozemnim društvima, mogli bismo dodati da ona bilježe dugotrajnu tradiciju pisaca osjetljivih na socijalne probleme. Realnost što zanima antropologe ti književnici vrlo često opisuju puno bolje od čisto znanstvenih djela. "Koncentrirana mudrost" pisaca poput Kazantzakisa, Pirandella, Levija, Silonea, Sciasciae, Kemala, Garcia Lorke i Eca de Queiroza, usprkos paraboličkim pretjerivanjima, jednako indikativno govori o problemima kao i podaci skupljeni na strogo znanstveni empirijski način. Da bi se ispravno služio književnim izvorima, istraživač se obvezno mora osloniti na odgovarajuću "zalihi mudrosti". Ta "zaliha" uvijek ovisi o izravnim iskustvima stgčenim na terenu. Književni izvori korisni su, stoga, kao podaci samo kad su povezani "pluralističkom" istraživačkom strategijom koja seže i do klasičnih instrumenata i do empirijskoga društvenog istraživanja.

Na kraju još jedna primjedba. Pareto je isticao kako je društvenu stvarnost moguće razumjeti na zadovoljavajući način samo uz pomoć interakcije različitih, pa čak i suprotstavljenih mogućnosti interpretacije. Možda bi se Paretovu misao moglo protumačiti i kao poticaj višemetodskom istraživanju. U svakom slučaju "pluralizam metoda" nudi antropologiji mogućnost poštovanja postojećih "transkulturnih" i "integrativnih" zahtjeva. A sve to usprkos svijesti o opasnosti da antropologija ne postane donekle "eklektična".

(Prevela Dunja Rihtman-Auguštin)

LITERATURA

- BAILEY, F. G.: *Stratagems and Spoils*, Oxford, 1970.
- BALANDIER, G.: *Le détour*, Paris, 1985.
- BARBERA, L.: *I ministri dal cielo. I contadini del Belice raccontano*, Milano, 1980.
- BERGER, H., M. Hessler i B. Kavemann: *Brot für heute, Hunger für Morgen. Landarbeiter in Südspanien*, Frankfurt, 1978.
- BLOK, A.: *The Mafia of a Sicilian Village 1860-1960. A study of violent peasant entrepreneurs*, Oxford, 1974.
- BOISSEVAIN, J.: Poverty and politics in a Sicilian agro-town, *International archives of Ethnography*, 1966, str.198-236.
- BOISSEVAIN, J.: Patronage in Sicily, *Man New series* 1, 1966a, str.18-33.
- BOISSEVAIN, J.: Introduction: Towards a social anthropology of Europe, u: Boissevain, J. i J. Friedl (ur.), *Beyond the Community. Social Process in Europe*, Amsterdam, 1975, str.9-17.
- DE MARTINO, E.: *Sud e magia*, Milano, 1972.
- DORSO, G.: *La rivoluzione meridionale*, Torino, 1972.
- EVANS PRITCHARD, E. E. i M. Fortes (ur.): *African Political Systems*, London, 1940.
- GILMORE, D. D.: *The People of the Plain. Class and Community in Lower Andalusia*, NewYork, 1980.
- GIORDANO, Chr.: Vom Reisebericht zur systematischen Anthropologie. Mediterrane Gesellschaften als "verkehrte Welten", u: Giordano, Chr. i I. M. Greverus (ur.), *Sizilien - die Menschen, das Land und der Staat*, Frankfurt, 1986, str.15-52.
- GIORDANO, Chr.: *Die Betroffenen der Geschichte. Überlagerungs-rationalität und Überlagerungs-mentalität in mediterranen Gesellschaften*, Frankfurt, 1992.
- GIORDANO, Chr. i R. Hettlage: *Persistenz im Wandel. Das Mobilisierungspotenzial sizilianischer Genossenschaften. Eine Fallstudie zur Entwicklungspolitik*, Tübingen, 1979.
- GLUCKMAN, M.: The Kingdom of the Zulu of South Africa, u: Evans-Pritchard E. E. i M. Fortes (ur.), *African Political Systems*, London, 1940.
- GODELIER, M.: *L'idéal et le matériel. Pensées, économies, sociétés*, Paris, 1984.
- GOWER-CHAPMAN, C.: *Milocca. A Sicilian Village*, London, 1971.
- HOF, W.: Der ferne Staat - ein Misstrauensvotum, u: Giordano, Chr. i I. M. Greverus (ur.), *Sizilien - die Menschen, das Land und der Staat*, Frankfurt, 1986, str. 345-366.

- KAZANTZAKIS, N.: *Alexis Sorbas*, Hamburg, 1986.
- LEACH, E.: *Political Systems in Highland Burma*, London, 1954.
- MARTI I PEREZ, J.: *L'Alguer. Kulturanthropologische Monographie einer sizilianischer Stadt*, Berlin, 1986.
- MUEHLMANN, W. E.: *Chiliasmus und Nativismus. Studien zur Psychologie, Soziologie und historische Kasuistik der Umstürzbewegungen*, Berlin, 1964.
- MUEHLMANN, W. E.: *Rassen, Ethnien, Kulturen. Moderne Ethnologie*, Neuwied, Berlin, 1964a.
- MUEHLMANN, W. E.: Zur Soziologie komplexer Gesellschaften, u: Hettlage, R. (ur.), *Die posttraditionale Welt der Bauern. Sondernummer der Schweizerischen Zeitschrift für Soziologie* 8(1), 1982, str. 53-62.
- MUEHLMANN, W. E.: *Philosophische Begegnungen*, Wiesbaden, 1986.
- ORTEGA Y GASSET, J.: *España invertebrada. Bosquejo de algunos pensamientos históricos*, Madrid, 1972.
- PINNA, G.: *Memoriale di un penalista Sardo*, Cagliari, 1974.
- PITRE G.: *Proverbi siciliani*, Palermo, 1978.
- RICOEUR, P.: *Temps de récit vol 3*, Paris, 1985.
- SCHAFF, A.: Die Präsenz der Geschichte, *SSIP Bulletin* 43, 1976, str. 122-131.
- SCHIFFAUER, W.: *Die Gewalt der Elre. Erklärungen zu einem türkisch-deutschen Sexualkonflikt*, Frankfurt, 1983.
- SCIASCIA, L.: *L'onorevole. Recitazione della controversia liparituna. I mafiosi*, Torino, 1976.
- SCIASCIA, L.: *Occhio di capra*, Torino, 1984.
- SIGNORELLI, A.: *Chi può e chi aspetta. Giovani e clientelismo in un'area interna del Mezzogiorno*, Napoli, 1983.
- SPITTLER, G.: *Herrschaft über Bauern. Die Ausbreitung staatlicher Herrschaft und einer islamisch-urbanen Kultur in Gobir (Niger)*, Frankfurt, 1978.
- TULLIO-ALTAN, C.: *La nostra Italia. Arretratezza socioculturale, clientelismo e ribellismo dall'Unità ad oggi*, Milano, 1986.
- TURIELLO, P.: *Governo e governati in Italia*, Torino, 1980.
- VOIDASKIS, V.: *Tradition und sozialer Wandel auf der Insel Kreta*, Meisenheim/Glan, 1977.

LEGAL STATE AND CULTURAL NORMS
ANTHROPOLOGICAL INTERPRETATION OF POLITICAL PHENOMENA
IN MEDITERRANEAN SOCIETIES

Summary

The paper focuses on the relevance of the anthropological approach in the study of political phenomena. Conceiving politics as the instrument of particularistic interests the author explains the negative attitude of Mediterranean societies vis-à-vis the state and the aversion of the population towards local authorities. State rules and law representing justice are often treated as injustice. Administration and government are handled as a "kleptocracy". The confrontation and the ambivalence between legality and legitimacy are constantly present.

The gulf between legitimacy and legality is interpreted as the result of "collective memory", namely as a consequence of the still valid perception of a negative historical destiny shared by several Mediterranean societies.

In his final remarks the author discusses the problems and chances for political-anthropological research in Mediterranean societies.